

τὴν εὐκαιρία ν' ἀρχίσει ν' ἀκτινοβολεῖ στὸν κόσμον ὁλόκληρον.

5.— Μιλήσαμε γιὰ τὰ τρία μεγάλα κεφάλαια στὴν ἱστορία τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου ποῦ ἦταν στὴν ἠθικὴ σημασία τους πέρα γιὰ πέρα θετικά. Ὑπάρχει ὅμως κ' ἓνα τέταρτο κεφάλαιο ποῦ ἔχει καὶ τὴν ἠθικὰ ἀρνητικὴν πλευρὰ του. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔχει τὸν τίτλον: ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα στὶς κατεχόμενες χώρες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἀνάγκη ν' ἀντισταθοῦν οἱ λαοί, ποῦ οἱ χώρες τους πέρασαν ἀπὸ τὴν βαρεὴν μοίρα τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, ξεπήδησε αὐτόματα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ἴδιων τῶν λαῶν. Ἡ ἀντίσταση αὐτῆ, ἐνοπλὴ ἢ ἀοπλὴ, πῆρε πολλὰς μορφάς. Πῆρε μορφὰς ὡραίας, ἠθικὰ ἀφασστές. Οἱ ὡραιότερες εἶν' ἐκεῖνες ποῦ δὲν ἦταν ὀργανωμένες, ἐκεῖνες ποῦ ἔμειναν ἀγνωστες. Οἱ Ἕλληνίδες στὴν ὑπαιθρον, ποῦ γιὰ νὰ σώσουν ἓνα Βρετανὸ ἢ Αὐστραλὸ ἢ Νεοζηλανδὸ στρατιώτη, γιὰ νὰ μὴ μαρτυρήσουν ποῦ τὸν ἔχουν κρυμμένο, δέχονταν νὰ ὑποστοῦν τὸ μαρτυρικὸ θάνατον μπρὸς στὸ σεμνὸ κατώφλι τοῦ φτωχοῦ σπιτιοῦ τους, ἔκαναν πράξεις ἠθικὰ μεγαλύτερες ἀπ' ὅσες ἔκαναν οἱ ὀργανωμένες ὁμάδες καὶ οἱ πολυπλοκεῖς ὀργανώσεις. Τέτοιες ἠθικὰ μεγάλες πράξεις ἔγιναν καὶ στὴ Νορβηγία καὶ στὴ Γαλλία κ' ἄλλου. Ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες ὁμάδες, ἐκεῖνες ποῦ δροῦσαν μέσ' στὶς ἴδιες τὶς πόλεις, συλλέγοντας πληροφορίες χρήσιμες στὰ συμμαχικὰ στρατηγεῖα καὶ διακινδυνεύοντας μὲ τὸν ἀσύνετον ἢ καὶ μὲ τολμηρὰς ἀποστολὰς τὴ διαδίδασιν τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν, ἔκαναν κ' αὐτὰς πράξεις σπουδαιότερες ἀπὸ τὶς πράξεις ποῦ ἔχουν στὸ ἐνεργητικὸν τους οἱ ὀπλισμένες ὁμάδες πάνω στὰ ἐλεύθερα βουνά. Μπροστὰ στὶς πράξεις τῶν τελευταίων ἦταν καὶ οἱ πράξεις ἐκεῖνες ποῦ ἔκαναν τὰ συνεργεῖα τῶν σαμποτάζ, πολὺ πλεονεκτήματα, καὶ — ἂν τὸ σαμποτάζ ἦταν συντονισμένο μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν συμμαχικῶν στρατηγεῶν — οὐσιαστικὰ ἀποδοτικότερες. Οἱ ὀπλισμένες ὁμάδες τῶν βουνῶν ἦταν μιὰ ὡραία περιπέτεια, σκληρὴ καὶ δύσκολη, συχνὰ ἐπικίνδυνη, ἀλλὰ οὔτε ὁ κίνδυνος δὲν ἦταν συνεχῆς (ὅπως ἦταν γιὰ ὅσους δροῦσαν στὶς πόλεις), οὔτε ἡ καθαρὰ στρατιωτικὴ ἀπόδοσις δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐπιταχύνει ἢ νὰ διευκολύνει ἀποτελεσματικὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐρώπης ἢ ὁποιασδήποτε εἰδικῆς περιοχῆς τῆς. Καὶ στοίχιζε ἄλλωστε ἡ περιπέτεια αὐτὴ πολὺ περισσότερο σταθεροὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν ὅπου δροῦσαν οἱ ἐνοπλεῖς ὁμάδες καὶ ὅπου

ὁ ἐχθρὸς, περνώντας ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, ξέσπαγε στοὺς χωρικοὺς μὲ τὰ φοβερὰ ἀντίποινά του, παρὰ στὰ ἴδια τὰ μέλη τῶν ἔνοπλων ομάδων ποὺ κατάφερναν τὶς πιὸ πολλὰς φορές ν' ἀποφεύγουν τὴ σύγκρουση μὲ τὸν ἐχθρὸ ἢ νὰ διαφεύγουν ὅπωςδήποτε τὴ σύλληψη.

Ὡστόσο, ὅλα θὰ ἦταν ἀπὸ ἠθικὴ ἄποψη μεγάλα, ἂν τὴν ἀντίσταση δὲν τὴ νόθευε καὶ δὲν τὴν ἔκανε (ὅπου μπόρεσε) ἀνίερη ὁ κομμουνισμὸς. Τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα, ποὺ ὡς τὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1941 εἶχαν ἔμμεσα συμμαχήσει μὲ τὸν Χίτλερ, διασπώντας τὴν ἐνότητα τῶν λαῶν ποὺ πολεμοῦσαν ἐναντίον του καὶ ὑπονομεύοντας τὴν ἀντίσταση τῶν δημοκρατιῶν, πῆραν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν στὴ Ρωσία, τὴν ἐντολὴ ν' ἀλλάξουν τακτικὴ, νὰ ἐπιμείνουν ὡστόσο μὲ ἀλλαγμένη τακτικὴ στὴν ἐπίδιωξη τοῦ ἴδιου σκοποῦ. Πῆραν τὴν ἐντολὴ νὰ ὀργανώσουν στὶς κατεχόμενες χώρες «ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα», νὰ προσποιηθοῦν (ὅπως ἄλλοτε μὲ τὰ «λαϊκὰ μέτωπα») ὅτι ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ φασισμού, νὰ παγιδεύσουν καὶ νὰ τραβήξουν στὶς ὀργανώσεις τους ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἤθελαν νὰ πολεμήσουν τὸν κατακτητὴ, προπάντων τὴ νεολαία, νὰ ἐπιηρέασουν λίγο-λίγο τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἢ νὰ τὰ συμπίεσουν καὶ νὰ τὰ ὑποτάξουν ψυχικὰ, νὰ καταγγείλουν κάθε ἄλλη ὀργάνωση ποὺ, βλέποντας τὴν παγίδα τοῦ κομμουνισμοῦ, θ' ἀκολουθοῦσε καθαρὰ ἐθνικὸ δρόμο, ὡς φασιστικὴ ἢ μάλιστα καὶ ὡς ὑποπτη συνεργασίας μὲ τὸν κατακτητὴ, νὰ διασπάσουν ἔτσι τὴν ἐνότητα τῶν λαῶν ἐξαπολύοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μέσα στὴ νύχτα τῆς κατοχῆς, καὶ νὰ προετοιμαστοῦν γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση. Ὁ κομμουνισμὸς δηλητηρίασε ἔτσι τὴν ἱστορία στὶς ἠθικὰ πιὸ μεγάλες ὥρες τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς βρέθηκαν στριμωγμένοι ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐχθροὺς, σὲ δυὸ ἐγκληματικὲς ὀλοκληρωτικὲς δυνάμεις, στὸν κατακτητὴ καὶ στὸν κομμουνισμό. Στὴ Γαλλία, ποὺ εἶχε πέσει στὰ χέρια τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940, ὁ στρατηγὸς Ντε Γκὼλ, ποὺ ἔσωσε τὴν ὥρα ἐκείνη τὴν τιμὴ τῆς Γαλλίας κ' ἔκανε ὅλους τοὺς ἐλεύθερους ἀνθρώπους νὰ ξαναπιστέψουν στὴν ἱστορικὴ τῆς ἀποστολὴ, ὀργάνωσε μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του μιὰν ἀντίσταση, ποὺ ὁ κομμουνισμὸς, ξεκινώντας

Ένα χρόνο αργότερα, δὲ μπόρεσε νὰ ἐξουδετερώσει. Ἄλλου, ὅμως, π. χ. στὴ Γιουγκοσλαυία ἢ στὴν Ἑλλάδα, ἡ καθαρά ἐθνικὴ ἀντίσταση δὲν εἶχε προλάβει νὰ ὀργανωθεῖ, ὅταν ὁ κομμουνισμὸς ἴδρυσε τὰ κέθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα». Στὴν Ἑλλάδα δὲ μπόρεσε, βέβαια, νὰ ἐξουδετερώσει ὁ κομμουνισμὸς ἀπόλυτα (ὅπως κατάφερε στὴ Γιουγκοσλαυία) τὰ παράλληλα ἐθνικὰ κινήματα ποὺ εἶχαν τὴν ἀντίσταση ὡς μοναδικὸ σκοπὸ, κατάφερε ὅμως, ἐξαπολύοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ἐξοντώνοντας μὲ τὰ πιὸ προδοτικὰ καὶ ἀπάνθρωπα μέσα πολλὰ ὀργανώσεις καὶ ἑνοπλίες ἐθνικὲς ομάδες, νὰ γίνῃ κύριος μεγάλων περιοχῶν τῆς ὑπαίθρου (προπάντων τῆς ὀρεινῆς), ποὺ ὕστερ' ἀπὸ τὴ συνθηκολόγησιν τῆς Ἰταλίας, μὲ τὴν ἀριθμητικὴ ἀνεπάρκειαν τῶν γερμανικῶν δυνάμεων κατοχῆς, ἦταν στὴν ἀπόλυτη διάκρισίν του. Ἐκεῖ ἐλεηλάτησε ὁ κομμουνισμὸς, ἔκαψε χωριά, ἔσφαξε χιλιάδες χωρικοὺς, ἴδρυσε στρατόπεδα γιὰ τὴ συγκέντρωσιν τῶν ἀντιπάλων του ποὺ συναγωνίστηκαν σὲ ἀπάνθρωπα μέσα σωματικῶν βασανιστηρίων τὰ στρατόπεδα τοῦ Χίτλερ, κ' ἔφερε σὲ ἀπόγνωσιν ἕνα λαὸν ποὺ, ὅταν πεινοῦσε τὸ χειμῶνα 1941 - 1942 (τότε ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶχε ἀκόμα ὀργανώσει τὴ δράσιν του) ἦταν κυριευμένος ἀπὸ ἕνα ὑπερήφανο αἴσθημα ἠθικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ἠθικὴ εὐδαιμονία εἶναι ψυχικὰ καθεστῶτα ποὺ δὲν εὐνοοῦν τὸν κομμουνισμὸν. Ἐπρεπε, λοιπόν, ν' ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ τὸν τρόμον, τὸ αἴσθημα τῆς μειονεκτικότητος, τὴν καχυποψίαν, τὸ ἐμφύλιον μῖσος. Μονάχα σ' ἕνα τέτοιο ἠθικὸ ἔδαφος βλασταίνει καὶ δυναμώνει ὁ κομμουνισμὸς. Στὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης γενναιοφροσύνης ἔπρεπε νὰ μπεῖ ὁ ὕπουλος κομματικὸς ὑπολογισμὸς. Στὴ θέση τῆς γενικῆς ἀλληλεγγύης ὄλων πρὸς ὄλους, ἡ χωριστικὴ συνείδησις τοῦ παρτιζάνου.

Ἱστορικὰ ἀηδέστερον κι' ἀπὸ τὰ παραπάνω φαινόμενα, ποὺ προκάλεσε ὁ κομμουνισμὸς στὶς κατεχόμενες χώρες, ἦταν ἐκεῖνο ποὺ σημειώθηκε στὴν Πολωνία, ὅταν οἱ σοβιετικὲς δυνάμεις μὲ ἡγέτη τους τὸν Ροκοσόφσκυ (τὸν ἴδιον ποὺ ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1949 ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Στάλιν κηδεμόνας τοῦ κομμουνιστικοῦ πολωνικοῦ κράτους) πλησίαζαν τὴ Βαρσοβίαν. Ὁ κυνισμὸς τῆς Μόσχας καὶ ἡ ἀπάνθρωπιάν του σοβιετικοῦ στρατοῦ, ὅπως ἐκδηλώθηκαν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1939, ἔκαναν ἀδύνατον τὴ σοβαρὴ διεΐσδυσις τοῦ κομμουνισμοῦ στὴν πολωνικὴ ἀντίσταση. Ἡ προσπάθεια τῆς Μόσχας νὰ διαστρέφῃ τὴν ἀντίσταση τοῦ

πολωνικού λαού ἔμεινε χωρὶς οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ Πολωνοὶ πατριῶτες ποὺ μὲ τὸν στρατηγὸ Μπόρ ὡς ἀρχηγό τους ξεσηκώθηκαν (ὅταν οἱ σοβιετικὲς στρατιῆς πλησίαζαν τὴ Βαρσοβία) γιὰ ν' ἀπελευθερώσουν τὴ μαρτυρικὴ τους πρωτεύουσα, δὲν ἦταν κομμουνιστὲς. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ σταματήσει ὁ Ροκοσόφσκυ τὴν προέλασή του. "Ἐπρεπε ν' ἀφεθεῖ στοὺς Γερμανοὺς ὁ ἀναγκαῖος χρόνος γιὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐξέγερση καὶ νὰ ἐξοντώσουν τοὺς πατριῶτες. Κι' αὐτό, ἀκριβῶς, ἔγινε. Ὁ Ροκοσόφσκυ εἶχε τὴν ἀπάνθρωπη καὶ βάρβαρη ὑπομονὴ νὰ σταθεῖ ἀκίνητος καὶ ἀσυγκίνητος μπροστὰ στὶς πύλες τῆς Βαρσοβίας, νὰ γίνεи οὐσιαστικὰ συνένοχος τῶν Γερμανῶν στὴν ἐξόντωση τῶν Πολωνῶν πατριωτῶν. Μόνον ὅταν οἱ πατριῶτες εἶχαν ἐξοντωθεῖ — τὸ δράμα αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας — διατάχθηκε ὁ «ἐνδοξος» ἐρυθρὸς στρατὸς νὰ «ἀπελευθερώσει» τὴ Βαρσοβία. Ἀφοῦ δὲ μπόρεσε ἡ Μόσχα νὰ διαστρέψει τὴν ἀντίσταση τῶν Πολωνῶν, ἔκανε κάτι ἀκόμα χειρότερο: ἔβαλε τοὺς ἴδιους τοὺς Γερμανοὺς νὰ τὴν πνίξουν στὸ αἷμα.

Ἡ ἀπόφαση τῆς Μόσχας, νὰ διαστρέψει μὲ τὸν πιὸ κυνικὸ τρόπο τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τῶν λαῶν καὶ νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴ νύχτα τῆς κατοχῆς γιὰ νὰ ματαιώσει τὴν οὐσιαστικὴ ἀπελευθέρωση προετοιμάζοντας μιὰ νέα τυραννία, ἦταν ἀναπότρεπτη, γιὰτὶ ἦταν ἀπλούστατα μιὰ ὀργανικὴ συνάρτηση τοῦ «ὀλοκληρωτικοῦ» πνεύματος τοῦ κομμουνισμοῦ. Καμιὰ ἠθικὴ δοκιμασία καὶ ψυχικὴ κρίση δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τὸν κομμουνισμὸ νὰ ξαναγίνει «ἀνθρώπινος», νὰ αἰσθανθεῖ εὐγνωμοσύνη σ' ὅσους τὸν βοηθοῦν τὴν ὥρα ποὺ κινδυνεύει, νὰ συνάψει συμμαχίες καὶ φιλίες βασισμένες στὴν ἠθικὴ ἀμοιβαιότητα, στὴν ἀπλὴ καὶ προαιώνια ἀνθρώπινη ἀρετῇ. Τόσο σατανικὴ ἦταν ἡ πρόθεση καὶ ὑστεροβουλία του (ἀναπότρεπτα σατανικὴ) ποὺ ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο — γιὰ νὰ παραπλανήσει τὶς δημοκρατίες ποὺ τὸν βοηθοῦσαν, γιὰ νὰ παραπλανήσει ἰδιαίτερα τὸν Πρόεδρο Ρούζβελτ — νὰ διακηρύξει τὴν ἀνοίξη τοῦ 1943 πανηγυρικὰ τὴ διάλυση τῆς Κομιντέρν (τῆς κομμουνιστικῆς Διεθνούς), νὰ διακηρύξει κάτι ποὺ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ δὲ σκέφθηκε νὰ πραγματοποιήσει.

Κ' οἱ δημοκρατίες ἔπесαν στὴν παγίδα, ὅσο κι' ἂν ἔπρεπε νὰ ναι ὀλοφάνερη στὰ μάτια ἐκείνων ποὺ γνώριζαν τὸν κομμουν-

νισμό. Τὸν γνώριζε, ὅμως, ὁ Ρουζβελτ; Δὲ φαίνεται νὰ τὸν γνώριζε ὅσο ἔπρεπε. Τὸν γνώριζε, τάχα, ὁ Τσῶρτσιλ; Τὸν γνώριζε δίχως ἄλλο πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν Ρουζβελτ, ἀλλὰ μέσ' στὸν πολεμικὸ του οἴστρο (τουλάχιστον ὡς τὰ 1944) δὲν ἤθελε ν' ἀκούσει ὅσα ἡ γνώση τοῦ ἦταν ἔτοιμη νὰ τοῦ πεῖ. Γυρίζοντας, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1942, ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴ Μόσχα, μίλησε γιὰ τὸν Στάλιν μ' ἕναν τρόπο πὺν ἔδειχνε ὅτι προτιμοῦσε νὰ μὴν ξέρει τὴν ὥρα ἐκείνη τὴν ἀλήθεια. Ἐκφράζοντας τὸ θαυμασμὸ του γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Στάλιν (ἕνα θαυμασμὸ πὺν ὁ Στάλιν δὲν ἔκανε ποτὲ τὸν κόπο νὰ ἐκφράσει γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Τσῶρτσιλ) νόμισε ὅτι εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ διαφημίσει τὸν ἡγέτη τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ γιὰ τὴ «βαθεῖα, ψυχρὴ, σοφία του», ἀκόμα καὶ γιὰ «τὸ σωτήριο χιούμορ του». Παράλληλα μὲ τὶς δημόσιες αὐτὲς ἐκδηλώσεις, διατύπωσε βεβαίαι ὁ Τσῶρτσιλ στὰ 1942 — ὅπως τὸ ξέρουμε πιά σήμερα — ἕνα ὑπόμνημα σχετικὸ μὲ τὸν κομμουνιστικὸ κίνδυνο. Ὁ Χάρολντ Μὰκ Μίλλαν ἀνακοίνωσε τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ στὴ συνέλευση τοῦ Στρασβούργου, τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1949. Ὡστόσο, καμιά προσπάθεια δὲν ἔγινε γιὰ νὰ ζητηθοῦν τὴν ὥρα ἐκείνη — ὅταν ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση πνιγόταν καὶ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴ συμμαχικὴ βοήθεια — οἱ ἀναγκαῖες ἐγγυήσεις γιὰ τὴ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξη καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν τοῦ χάρτου τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἦταν, προπάντων, στὸ χέρι τοῦ Ρουζβελτ νὰ ἐπιβάλλει στὸν Στάλιν τὸ σεβασμὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Ὁ Ρουζβελτ, ὅμως, εἶχε ξεχάσει ὅσα εἶχε πεῖ, ὅταν ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση ρίχτηκε στὸ μικρὸ καὶ ἀπροστάτευτο φιλλανδικὸ ἔθνος. Κι' ὁ Τσῶρτσιλ — μολονότι ἔβλεπε τὴν ἀλήθεια — θεώρησε τὸν ἑαυτοῦ του ἀναγκασμένο νὰ πικράνει τὸ στρατηγὸ Σικόρσκυ πὺν, πρωθυπουργὸς τότε τῆς Πολωνίας στὸ Λονδίνο, προσπαθοῦσε μάταια νὰ προλάβει τὶς φοδερὲς ἐξελίξεις πὺν ἦταν μοιραῖο νὰ σημειωθοῦν στὴ χώρα του ὕστερ' ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Χίτλερ. Ὁ ντόκτορ Μπένες εἶχε παραδοθεῖ μόνος του στὴν τραγικὴ πλάνη ὅτι ἡ Πράγα θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ὁ συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Ὁ στρατηγὸς Σικόρσκυ ὅμως, χωρὶς ἔστω νὰ συμμερίζεται (τουλάχιστον φανερά) τὸν ἔντονον ἀντισοβιετικὸ φανατισμὸ τοῦ συμπατριώτη του στρατηγοῦ Ἄντερς, πὺν εἶχε δεῖ μὲ τὰ μάτια του τὰ ὅσα ἔπαθαν οἱ Πολωνοὶ ἀπὸ τὸ σοβιετικὸ στρα-

τό, δὲ ζούσε σὲ καμιά πλάνη, ἤξερε πολὺ καλά (καὶ τῶλεγε, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1943, σ' ἐκείνον ποὺ γράφει τὶς γραμμὲς αὐτὲς) ποιά θάταν, μὲ τὴν ἀνοχή τῶν Ἀμερικανῶν καὶ Ἀγγλῶν, ἡ τύχη τῆς μαρτυρικῆς τοῦ χῶρας, ἀλλὰ δὲν ἔβρισκε αὐτιὰ διατεθειμένα νὰ τὸν ἀκούσουν, καὶ ἡ μοίρα τῶφere νὰ συντριβεῖ μ' ἓνα βρετανικὸ ἀεροπλάνο πάνω στὸ βράχο τοῦ Γιβραλτάρ πρὶν ἀπ' τὴν ἀπελευθέρωση, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴ νέα ὑπόδούλωση τῆς Πολωνίας.

Ὅπως ἦταν μάταιες οἱ διαφωτιστικὲς προσπάθειες τοῦ Σικόρσκυ, ἔτσι ἦταν μάταιες καὶ οἱ προσπάθειες ἄλλων ἐξόριστων κυβερνήσεων, ὅπως ἡ γιουγκοσλαβικὴ. Στὴν Τεχεράνη (στὰ τέλη τοῦ 1944) ὁ Στάλιν ἀνάγκασε τὸν Τσῶρτσιλ νὰ θυσιάσει ὀριστικὰ τὸν στρατηγὸ Μιχαήλοβιτς. Ἀλλὰ καὶ πρὶν μπεῖ τὸ δράμα στὴν τελευταία αὐτὴ πράξη του, εἶχε γίνει ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ πλευρά, χωρὶς καμιάν ἀκόμα σοβιετικὴ πίεση, καθετὶ γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ, παράλληλα μὲ τὸν Μιχαήλοβιτς, τὸ κομμουνιστικὸ «ἀπελευθερωτικὸ» μέτωπο. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο — οἱ πλάνες αὐτὲς, ὅποιαδήποτε ἠθικὴ βάση κι' ἂν ἔχουν, δὲ συγχωροῦνται ποτὲ στὴν ἱστορία — νὰ ὑποστηρίξει τὰ κομμουνιστικὰ κινήματα στὰ Βαλκάνια περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὑποστήριζε τὴ γνήσια ἔθνικὴ ἀντίσταση τὴν προσανατολισμένην στὰ δυτικὰ ιδεώδη τῆς δημοκρατίας. Ἐχει κ' ἡ τιμιότητα τὶς διαστροφές της, ὅπως καὶ ἡ κακία. Ἡ βρετανικὴ καὶ ἀμερικανικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι τῆς Μόσχας ἦταν τίμια μέχρι παθολογικῆς διαστροφῆς.

Τόση ἦταν ἡ τιμιότητα αὐτὴ ποῦ, πέρα κι' ἀπὸ τὴ συνειδητὴ διάθεση τοῦ Λονδίνου ἢ τῆς Οὐάσινγκτον νὰ φανοῦν εὐάρεστες στὴ Μόσχα καὶ νὰ βοηθήσουν στὶς κατεχόμενες χῶρες τὰ ἔθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα ποῦ εἶχαν τὸν κομμουνισμό ὡς κεντρικὸ πυρῆνα, ἐκδηλώθηκε καὶ μιὰ ἱστορικὰ ἀσύγγνωστη ἀφέλεια στὴ συγκρότηση αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν βρετανικῶν καὶ ἀμερικανικῶν ὑπηρεσιῶν ποῦ εἶχαν στὴ Μέση Ἀνατολὴ ἢ ἀλλοῦ τὴν ἀποστολὴ νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὶς κατεχόμενες χῶρες καὶ νὰ ἐνισχύουν ἢ νὰ «κατευθύνουν» τὴν ἀντίσταση τῶν λαῶν στὶς χῶρες αὐτὲς. Οἱ ἴδιες οἱ δημοκρατίες ποῦ ἔκαναν τὶς μεγαλύτερες καὶ θαυμαστότερες πράξεις στὰ ἀνοιχτὰ πεδία τῶν μαχῶν, ἔκαναν στὸν εἰδικὸ αὐτὸν τομέα τὶς πράξεις τὶς πιὸ μικρές, τὶς πιὸ ἀνόητες, τὶς ἠθικὰ πιὸ ἀσυνάρτητες. Ἀφισαν νὰ μποῦν στὶς

μυστικές υπηρεσίες τους που είχαν την επαφή με τις κατεχόμενες χώρες τὰ πιὸ ὑπόπτα ἢ ἀκατάλληλα πρόσωπα, πρόσωπα που ὑπηρετοῦσαν τὸν κομμουνισμό ἢ ἄλλα που ἦταν τόσο ἀφελῆ καὶ ἀκατάρτιστα, ὥστε χωρὶς νὰ τὸ θέλουν γίνονταν τυφλὰ καὶ ἀνίσχυρα ὄργανά του. Ἡ Ἑλλάς πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὴ δράση τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν, που ἀπὸ τὸ φθινόπωρο ἤδη τοῦ 1941 ἄρχισαν νὰ παραμελοῦν στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα ἢ καὶ νὰ κακομεταχειρίζονται ὅλα τὰ ἀνιδιοτελῆ πατριωτικὰ στοιχεῖα, καὶ νὰ ἐνισχύουν, ἀντίθετα, μὲ κάθε τρόπο τὰ κομμουνιστικά. Οἱ ἐντολές τοῦ Λονδίνου ἢ, ἀργότερα, τῆς Οὐάσιγγτον δὲν ἦταν ἴσως τέτοιες. Τὸ Λονδίνο καὶ ἡ Οὐάσιγγτον ἔδιναν μᾶλλον ἐντολές γιὰ ἴση μεταχείριση. Ἀλλὰ τὴν ἴση μεταχείριση (ἱστορικὰ ἀπαράδεκτη κι' αὐτὴ) τὴν ἀνάλαβαν ὡς ἔργο τους ὑπεύθυνο ὑπηρεσίες που πίστευαν στὴν ἀνιση μεταχείριση, στὴν προνομιακὴ καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ ἐνίσχυση τῶν κομμουνιστικῶν στοιχείων. Ἡ δικαιολογία τους, ὅταν τὸ Λονδίνο ἢ ἡ Οὐάσιγγτον, πιεζόμενες ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἢ τὴ γιουγκοσλαβικὴ Κυβέρνηση, ζητοῦσαν ἐξηγήσεις, ἦταν ἡ ἀκόλουθη: ὅτι τὰ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα ἦταν πιὸ δυναμικὰ καὶ βοηθοῦσαν πιὸ πολὺ τὸν ἀγῶνα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἶχαν γίνει πιὸ δυναμικὰ μὲ τὴν ὑλικὴ ἀκριβῶς συνδρομὴ (σὲ ὄπλα καὶ σὲ χρῆμα) τῶν βρετανικῶν ὑπηρεσιῶν, καὶ ὅτι τὸ δυναμισμό τους ἄλλωστε αὐτὸν τὸν ἐκδηλώνανε μόνο φαινομενικὰ στὴν ἀντίσταση πρὸς τὸν κατακτητὴ, ἐνῶ τὸν ἀξιοποιοῦσαν συστηματικὰ καὶ ἀδιάκοπα γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση καὶ ἀχρήστευση ὄλων ἐκείνων που δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ ὑπακούσουν στὸν κομμουνισμό. Σὲ μιὰ συνάντησή της μὲ τὸν Τσῶρτσιλ, μετὰ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1944, ἡ Ἀμερικανίδα δημοσιογράφος Ντόροθυ Τόμσον ἄκουσε τὸν μεγάλον αὐτὸν ἄνθρωπο (που σὰ μέγας εἶναι καὶ εἰλικρινῆς) νὰ ὁμολογεῖ ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἔπεσε θῦμα κομμουνιστῶν που μπήκαν στὶς ἴδιες τὶς μυστικὲς ὑπηρεσίες της.

Οἱ ἠθικὲς μειώσεις καὶ δοκιμασίες που ἀντιμετώπισαν οἱ ἄνθρωποι που ἔδλεπαν κ' ἔλεγαν τὴν ἀλήθεια ἦταν φοβερές. Ὅσοι ἦταν στὶς κατεχόμενες χώρες — ἅς ποῦμε, εἰδικώτερα, στὴν Ἑλλάδα — ἔδλεπαν τοὺς συμμάχους (Βρετανούς καὶ Ἀμερικανούς) νὰ τοὺς ὑποτιμοῦν ἢ καὶ νὰ τοὺς περιφροῦν. Κι' ὁ κομμουνισμὸς δυνάμωνε, σκοτώνοντας ἢ κλείνοντας σὲ στρατόπεδα, ἐπάνω στὰ δῆθεν ἐλεύθερα βουνά, τοὺς ἀληθινούς πατριώ-

τες, με τις εύλογίες του Λονδίνου και της Ούάσινγκτον. "Όσοι ήταν έξω από τις κατεχόμενες χώρες και ζητούσαν στο Λονδίνο να κάνουν άκουστη την αλήθεια, έβρισκαν μπρός τους πόρτες κλειστές ή πόρτες που αν άνοιγαν κάπου - κάπου, άνοιγαν μόνο συμβατικά. Οί εξόριστοι κυβερνήσεις των εύρωπαϊκών λαών φιλοξενήθηκαν, βέβαια, στο Λονδίνο, ούσιαστικά όμως άγνοήθηκαν. Ποτέ δέν έγινε μια υπεύθυνη στρατηγική σύσκεψη όπου ναίταν παρόντες και οί εκπρόσωποι της ήπειρωτικής Εύρώπης. Η περιφρόνηση άπέναντι εκείνων που ήξεραν πολύ περισσότερα για την κατάσταση στην ήπειρωτική Εύρώπη ήταν τέτοια που για όσους ένιωθαν κάπως βαθύτερα την ιστορική τους εύθύνη ή για όσους είχαν διαφύγει άπό την πατρίδα τους μετά την κατοχή κ' είχαν άγωνισθεί και συζήσει με τό λαό τους πολλές άπό τίς μαύρες ώρες της κατοχής — όπως ήταν ή περίπτωση εκείνου που γράφει τίς γραμμές αυτές — ή άτμόσφαιρα είχε καταντήσει ψυχικά άνυπόφορη. Ό στρατηγός Ντέ Γκώλ είχε φτάσει συχνά σέ άπόγνωση, προπάντων πριν άπό τή διάσκεψη της Καζαμπλάνκας όπου, ύστερ' άπό μιάν ειδική κατανόηση που έδειξε ό Τσώρτσιλ, προσκλήθηκε νά πάει για νά συμβιβασθεί ειδικά με τόν στρατηγό Ζιρώ. Όταν ό Ρούζβελτ τόν κάλεσε, ύστερ' άπό τή Γυάλτα, νά συναντηθούν στο Άλγέριο, ό Ντέ Γκώλ άρνήθηκε νά πάει· κι' άρνήθηκε με τό δίκιο του, άφου ώς τότε είχε ή Γαλλία άγνοηθεί κι' άφου ό Ρούζβελτ με την πολιτική του «κατευνασμού» είχε ήδη στην Τεχεράνη και στη Γυάλτα έπιτρέψει στον Στάλιν νά ξεσχίσει τή χάρτα του Άτλαντικού. Ό Βασιλεύς των Έλλήνων Γεώργιος ό Β', εκπροσωπώντας ένα λαό που είχε κρατήσει έξη όλόκληρους μήνες άνοιχτό ένα πολεμικό μέτωπο (τό μοναδικό τότε) στην ήπειρωτική Εύρώπη, ένιωθε την άπομόνωση σαν ιστορική περιφρόνηση για τό μαρτυρικό και ένδοξο έθνος του. Ό Σικόρσκυ άγωνιούσε χωρίς άνταπόκριση. Ό Σπάακ, ύπουργός τότε των έξωτερικών στην έξόριστη βελγική κυβέρνηση, δέ ρωτήθηκε ποτέ πάνω σέ θέμα στρατηγικό ή πάνω στα προβλήματα που θα συνυφαίνονταν με την άπελευθέρωση της Εύρώπης, και μελετούσε τά τελευταία αυτά προβλήματα με την άνοχη του Φόρειν Όφισ σέ θεωρητικές μονάχα συσκέψεις που είχε με άλλους πολιτικούς της ήπειρωτικής Εύρώπης. Μόνον ό Γιάν Μάζαρυκ, ύπουργός των έξωτερικών της Τσεχοσλοβακίας και πρεσβευτής της χώρας του στο Λονδίνο, είχε συ-

χνότερες έπαφές με τούς άρμόδιους Βρετανούς, αλλά και τις έπαφές αυτές — ιδιωτικές και κοινωνικές — τις είχε μόνο γιατί ήταν άνθρωπος με κέφι, άνθρωπος με χιούμορ, κ' έτσι άρεσε. . .

Το Λονδίνο και η Ούάσινγκτον νόμιζαν ότι τάξεραν όλα. Και δυστυχώς δεν ήξεραν όσα έπρεπε να ξέρουν για την ουσιαστική κατάσταση και τα βαθύτερα προβλήματα στην ήπειρωτική Εύρώπη. Και ούτε ήθελαν ν' ακούσουν ό,τι τάραζε τούς κύκλους που είχαν σχηματίσει στη σκέψη τους· μέσα στους ψεύτικους αυτούς κύκλους έβλεπαν να συμβιδάζεται άνετα και μάλιστα να παντρεύεται είδυλλιακά ή δημοκρατική και άνθρωπιστική τάση τους με την κομμουνιστική βαρβαρότητα.

Ο Ούϊνστον Τσώρτσιλ είχε αρχίσει, βέβαια, ν' άνησυχεί από τα 1942. "Εμπρακτα, όμως, έκδηλώθηκε η άνησυχία του στα τέλη του 1943, όταν πρότεινε την απόβαση στα Βαλκάνια. Αλλά τότε πιά ήταν άργά. 'Αργά κι' από την άποψη ότι είχαν δημιουργηθεί κιόλας όρισμένες πραγματικότητες στις κατεχόμενες χώρες που ήταν πολύ δύσκολο ν' αλλάξουν όμαλά· άργά όμως, επίσης, και για το λόγο ότι ο Πρόεδρος Ρούζβελτ — ουσιαστικά άνίδεος σε ό,τι άφορούσε τόν κομμουνισμό — είχε πάρει πιά την κύρια πρωτοβουλία στη στρατιωτική και πολιτική διεξαγωγή του πολέμου. Το βάρος της ύλικής συνεισφοράς τών 'Ηνωμένων Πολιτειών στον άγώνα ήταν τέτοιο, που ήταν άδύνατο να έπιβάλει ό Τσώρτσιλ τή γνώμη του για την απόβαση στα Βαλκάνια που θα έξασφάλιζε ως το Δούναβη τις δημοκρατικές και ανθρώπινες έλευθερίες. 'Η Πολωνία, οί Βαλτικές χώρες, ή Τσεχοσλοβακία είχαν όπωσδήποτε θυσιασθεί — κ' είχαν θυσιασθεί στο βωμό της βαρβαρότητας και της τυραννίας έν όνόματι του πολιτισμού και της δημοκρατίας — και ό μόνος χώρος που μπορούσε ακόμα να σωθεί ήταν ό χώρος τών Βαλκανίων. 'Ο Ρούζβελτ, ό μεγάλος αυτός άνθρωπος που έσωσε ήθικά στον αιώνα μας, πριν από τόν πόλεμο, την ιδέα της δημοκρατίας, δε μπόρεσε να τó καταλάβει. Και δεν τó κατάλαβαν, τότε, ούτε όσοι ήταν γύρω του. 'Ο Τσώρτσιλ, έτσι, άρκέστηκε να διεκδικήσει ως άποκλειστικά βρετανική την άρμοδιότητα στο γεωγραφικό τομέα της 'Ελλάδος.

'Η 'Ελλάς δεν άπελευθερώθηκε με μιάν άμεση έπιχείρηση τών συμμάχων στα Βαλκάνια. Την τέτοια έπιχείρηση, όπως την είδε ως πολιτικά άναγκαία ό Τσώρτσιλ, δεν την θέλησε ό Ρούζ-

βελτ. Ἡ Ἑλλάς ἀπελευθερώθηκε μετὰ τὴν ἐκκένωση πού ἔκαναν μόνοι τους οἱ Γερμανοί, ὅταν ἡ πρόοδος τῶν συμμαχικῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἰταλία, καθὼς καὶ ἡ προέλαση τῶν σοβιετικῶν στρατιῶν στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο, καθιστοῦσε πρῶτα ἀδύνατη τὴ διατήρηση τῆς κατοχῆς στὰ Βαλκάνια. Ἡ ἐκκένωση ἀρχισε ἀπὸ τὴ νότια Πελοπόννησο, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1944. Ὁ Τσώρτσιλ εἶχε ἀποσπάσει τὸ δικαίωμα ν' ἀσχοληθεῖ μονάχη τῆς ἡ Ἀγγλία μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ ὁ στρατηγὸς Οὐίλσον, πού πάλευε τότε στὴν Ἰταλία (καὶ εἰδικὰ στὸ Ρίμινι), δὲν εἶχε διαθέσιμες δυνάμεις γιὰ νὰ στείλει στὴν Ἑλλάδα. Ὁ στρατηγὸς Πάτζερ πού ἦταν στὴ Μέση Ἀνατολή εἶχε στὴ διάθεσή του μερικὲς δυνάμεις, ἀλλὰ — ἄγνωστο γιὰτί — ἡ «ἐπιχείρηση» τῆς Ἑλλάδος μεταβιβάστηκε ξαφνικὰ τὴν τελευταία στιγμή ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς στὸν ἀρχιστράτηγο τῶν δυνάμεων τῆς Ἰταλίας. Ἡ μεγαλύτερη περιοχὴ τῆς Ἑλλάδος — καὶ πρὶν φύγουν ἀκόμα οἱ Γερμανοί — εἶχε πέσει, μετὰ τὴ βοήθεια τῶν δυτικῶν συμμάχων (μετὰ τὰ ὄπλα καὶ τὸ χρῆμα τους), στὰ χέρια τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ, δυὸ ὀργανώσεων πού τὸν ἀποκλειστικὸ ἔλεγχο ἐπάνω τους εἶχε ὁ κομμουνισμός. Ὅταν ἀρχισαν οἱ Γερμανοὶ νὰ ἐκκενώνουν τὴ νοτιοδυτικὴ Πελοπόννησο, ὁ ἔνοπλος ΕΛΑΣ, ἀντὶ νὰ κυνηγήσει τοὺς Γερμανοὺς πού μαζί τους δὲν εἶχε ποτὲ συγκρουσθεῖ στὰ σοβαρά, μπῆκε στὶς πόλεις πού ἀπελευθερώθηκαν αὐτόματα μετὰ τὴν ἐκκένωση, καὶ ἀρχισε τὶς σφαγὲς καὶ τὰ βασανιστήρια. Πάνω ἀπὸ ἑξὶ χιλιάδες Ἕλληνες ἔχασαν — πολλοὶ ὕστερ' ἀπὸ φριχτὰ βασανιστήρια — τὴ ζωὴ τους τὶς πρῶτες ἑβδομάδες τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1944. Καὶ μόνον ὅταν ἐκεῖνος πού γράφει τὶς γραμμὲς αὐτὲς πῆρε τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Οὐίλσον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση πού ἦταν μέλος τῆς, νὰ σπεύσει, συνοδευμένος συμβολικὰ ἀπὸ ἕνα μοναδικὸ Βρετανὸ ἀξιωματικὸ, στὴ νότια Πελοπόννησο, δηλαδὴ ἀπὸ τὶς 27 Σεπτεμβρίου πού ἀποβιβάστηκε στὴν πόλη τῆς Καλαμάτας, σταμάτησαν οἱ σφαγὲς καὶ οἱ ἐκτελέσεις, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἐξουδετερωθεῖ τὸ ὀλοκληρωτικὰ ἀντιδημοκρατικὸ κράτος πού εἶχε ἐγκαταστήσει ἢ ἐγκαθιστοῦσε διαρκῶς εὐρύτερα ὁ κομμουνισμός. Ἄλλωστε, τὸ ἴδιο τὸ βρετανικὸ στρατηγεῖο εἶχε ἀναγνωρίσει στὸν κομμουνιστικὸ στρατὸ τὴ δικαιοδοσίαν ἐπάνω στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐπιφυλάσσοντας (κι' αὐτὸ ἦταν, βέβαια, ὡς πρῶτο βῆμα, σημαν-

τικό) σὲ μερικὰ συμβολικὰ τμήματα βρετανικοῦ στρατοῦ καὶ σὲ ἀξιωματικούς τοῦ κανονικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆ δικαιοδοσία ἐπάνω στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν (ὅταν θὰ τὴν ἐλευθέρωναν οἱ Γερμανοὶ) καὶ σὲ μιὰ στενὴ παραλιακὴ λωρίδα τῆς Πελοποννήσου στὸν Κορινθιακὸ κόλπο. Ἡ τακτοποίηση αὐτὴ ἐπικυρώθηκε μὲ τὴ συμφωνία τῆς Καζέρτας.

Ἡ τρομοκρατία, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένες οἱ κομμουνιστικὲς ὀργανώσεις, ἦταν ἀπόλυτη. Οἱ ἄνθρωποι χλώμιασαν μὲ τὴν «ἀπελευθέρωση» περισσότερο ἀπ' ὅ,τι εἶχαν χλωμιάσει μὲ τὴν κατοχὴ. Στὴν Πελοπόννησο — κ' ὕστερ' ἀπὸ τὴς 27 Σεπτεμβρίου ποὺ σταμάτησαν οἱ σφαγὲς καὶ οἱ ἐκτελέσεις — ἐξακολούθησε νὰ ἐπικρατεῖ ἕνα καθεστῶς ὀλοκληρωτικῆς πολιτικῆς τυραννίας τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὅταν, στὰ μέσα Ὀκτωβρίου, ἀπελευθερώθηκε ἡ Ἀθήνα κ' ἔφτασαν μερικὲς μικρὲς βρετανικὲς μονάδες, οἱ κομμουνιστικὲς ὀργανώσεις, παραβιάζοντας τὴ συμφωνία τῆς Καζέρτας, ἐγκαταστήσανε κ' ἐκεῖ, παράλληλα μὲ τὴ συμβολικὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ποὺ εἶχε στοὺς κόλπους τῆς καὶ μέλη τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, μιὰ δική τους μυστικὴ ἐξουσία, συλλαμβάνανε κ' ἐξαφάνιζαν κόσμο, πολιορκοῦσαν ἀδιάκοπα μὲ προκλητικὲς διαδηλώσεις τὴν Κυβέρνηση, ἐξόπλιζαν τοὺς ἄνθρωπους τοὺς καὶ μεταμόρφωσαν σὲ φρούρια καὶ ὀπλοστάσια πολλὰ κτίρια μὲς' στὸ ἴδιο τὸ κέντρο τῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι ἔγινε ἀναπόφευκτη ἡ τραγωδία τῶν Ἀθηνῶν τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1944. Τὸ σχέδιο εἶχε σ' ὅλες του τὴς λεπτομέρειες προετοιμασθεῖ. Οἱ ὑπουργοὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος φεύγουν ξαφνικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Οἱ συνοδοιπόροι λίγες ὥρες ἀργότερα. Μιὰ γενικὴ ἀπεργία ἦταν τὸ σύνθημα. Ἐνα συλλαλητήριο ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση δὲν εἶχε στὴ διάθεσή της παρὰ μόνο μιὰν ὀρεινὴ ταξιαρχία μὲ περιορισμένη σύνθεση, ἕνα τάγμα χωροφυλακῆς καὶ ἐλαφρότατα ὀπλισμένους ἀστυφύλακες. Ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Σκόμπυ δὲν εἶχε, ἐπίσης, παρὰ μόνον ἐλάχιστα μικρὰ τμήματα βρετανικοῦ στρατοῦ στὴ διάθεσή του. Ὅταν ξέσπασε τὸ κακὸ, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση καὶ οἱ μικρὲς βρετανικὲς καὶ ἑλληνικὲς δυνάμεις ἀναγκάστηκαν νὰ συμπτυχθοῦν σ' ἕνα στενὸ τρίγωνο γύρω ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Κι' ἄρχισαν τότε οἱ σφαγὲς, οἱ ἐμπρησμοί, οἱ ἀπαγωγὲς καὶ οἱ ἐκτελέσεις χιλιάδων ὁμήρων (ἀκόμα καὶ γυναικῶν). Τὸ κακὸ κράτησε ὀλόκληρο μῆνα.

Τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων ἔφτασε ὁ Τσῶρτσιλ στὴν Ἀθήνα. Καὶ κινδύνευσε νὰ σκοτωθεῖ. Πρὶν κινδυνεύσει νὰ βρεῖ τὸ θάνατο ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἡ Ἀγγλία ἢ ἴδια εἶχε ὀπλίσει, κινδύνευσε νὰ πέσει στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων. Ὅχι μόνον ἡ κοινὴ γνώμη στὴν Ἀμερική, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ βρετανικὴ κοινὴ γνώμη δὲ μπορούσε νὰ καταλάβει τὴν ἐντολὴ ποὺ ἔδωσε ὁ Τσῶρτσιλ στὸν στρατηγὸ Σκόμπυ νὰ βοηθήσει τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση καὶ νὰ σώσει τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐντολὴ αὐτὴ ἦταν τόσο ἀντίθετη μὲ ὅσα ἔλεγε ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη ἢ κ' ἐξακολούθησε νὰ λέει ἡ βρετανικὴ καὶ ἀμερικανικὴ προπαγάνδα (μιὰ προπαγάνδα προανατολισμένη σὲ πλάνες καὶ σὲ φιλοσοβιετικούς σκοπούς) ποὺ ἡ γενναία, ἀπροκάλυπτη, ἀλλὰ ξαφνικὴ στροφὴ τοῦ Τσῶρτσιλ πρὸς τὴν ἀλήθεια δὲ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀμέσως νοητὴ.

Ὁ Οὐίνστον Τσῶρτσιλ ἔσωσε τὴν ὥρα ἐκείνη τὴν Ἑλλάδα καὶ μαζί της τὴν ἀλήθεια. Ἡ Ἑλλάς ὁμως σώθηκε, ἀφοῦ πλήρωσε ἀκριβὰ τὰ μεγάλα λάθη τῶν Βρετανῶν καὶ Ἀμερικανῶν στὸν τομέα ποὺ ἀφοροῦσε τὶς σχέσεις τους μὲ τὸν κομμουνισμό. Καὶ πλήρωσε ἀργότερα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1946, ἀκόμα πιὸ ἀκριβὰ τὰ ἴδια παλαιότερα λάθη. Ὡστόσο, σώθηκε καὶ στὰ 1944 καὶ στὰ 1949, ἐνῶ ἄλλες χῶρες πλήρωσαν τὰ λάθη τῶν μεγάλων δυτικῶν δημοκρατιῶν, πέφτοντας ὀριστικά, ὕστερ' ἀπὸ τὴν «ἀπελευθέρωση», σὲ μιὰ καινούργια ὀλοκληρωτικὴ τυραννία.

6.— Ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος ἦταν ἠθικὰ ἀντιφατικὸς. Εἶχε μέσα του, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ κι' ἀλλιῶς, μιὰ βαρεῖα ἀντινομία. Ἡ δημοκρατία καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς, πολεμώντας τὸν Χίτλερ ποὺ εἶχε ἀντιγράψει τὸ βάρβαρο ὀλοκληρωτισμὸ τοῦ Στάλιν, βρέθηκαν στὸ ἴδιο στρατόπεδο μὲ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ ποὺ ἦταν τὸ πρότυπο καὶ τὸ πρωτότυπο τοῦ βάρβαρου ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἡ φοβερὴ αὐτὴ ἀντινομία — οἱ δημοκρατίες, ὅπως καὶ οἱ καλοὶ ἄνθρωποι στὴν ἰδιωτικὴ τους ζωὴ, ζοῦν πάντοτε μέσα σὲ ἀντινομίες — ἐλαφρώνει κάπως τὴν εὐθύνη τῶν μεγάλων δυτικῶν δημοκρατιῶν γιὰ τὰ λάθη ποὺ ἀποκαλύψαμε παραπάνω. Ὁ ἐγωῖσμός ὁμως τῶν κυβερνήσεων τῶν μεγάλων δημοκρατιῶν ἀπέναντι τῶν μικρῶν συμμάχων, ποὺ θὰ μπορούσαν μὲ τὴν ἄμεση πείρα καὶ τὶς συμβουλές τους νὰ εἶναι σὲ πολλὰ ὠφέλιμοι, ἔκανε τὰ λάθη τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀκόμα μεγαλύτερα, καὶ τὴν εὐθύνη γι' αὐτὴ τὴν ἐπιδείνωση τῶν σφαλμάτων δὲν τὴ μειώνει κανένα ἐλαφρυντικό.

Ὁ ἐγωϊσμός τοῦ μεγάλου ἀπέναντι τοῦ μικροῦ, τοῦ ἰσχυροῦ ἀπέναντι τοῦ ἀνίσχυρου, δὲν εἶναι ἀρετὴ, οὔτε ἀπλὸ λάθος· εἶναι καθαρὸ ἀμάρτημα.

Ἔτσι, στὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον τὰ μεγάλα ἠθικὰ καὶ στρατιωτικὰ κατορθώματα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, οἱ ὥρες τῶν ἀφθαστων παραδειγμάτων καὶ θυσιῶν, ἐπισκιάζονται κάπως ἀπὸ τὰ λάθη ποὺ ἐπήγασαν ἀπὸ τὴ διανοητικὴ καὶ ψυχικὴ αὐτάρκεια καὶ αὐταρέσκεια ἐκείνων ποὺ κυβερνοῦσαν τὶς μεγάλες αὐτὲς χώρες. Θὰ μπορέσει, τάχα, ν' ἀλλάξει ποτὲ ἡ τέτοια διάθεση καὶ στάση τῶν μεγάλων ἀπέναντι τῶν μικρῶν; Ὅταν ἄνθρωποι τόσο γενναϊόφρονες καὶ μεγάλοι, ὅπως ὁ Τσῶρτσιλ καὶ ὁ Ρούζβελτ, δὲ μπόρεσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τῶν ἰσχυρῶν, θὰ μπορέσουν τάχα ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ τέτοιο ἀμάρτημα οἱ ἰσχυροὶ ποὺ δὲ θὰ τύχει νᾶναι καὶ μεγάλοι ὡς ἄνθρωποι; Δὲ φαίνεται πολὺ πιθανό. Κ' ἡ δημοκρατία, ἡ ἀλήθεια, ὁ ἀνθρωπισμός, θὰ ὑποφέρουν πάντα ἀπὸ τὴν πολὺ ἄνιση ἠθικὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς μεγάλες καὶ στὶς μικρὰς χώρες. Κ' ἡ ἠθικὴ αὐτὴ σχέση ἔγινε ἀκόμα πιὸ ἄνιση ὕστερ' ἀπὸ τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον. Ἐνῶ στὰ 1919, μὲ τὰ «κούτοπικὰ» συνθήματα τοῦ προέδρου Οὐίλσον, οἱ μικροὶ καὶ ἀδύνατοι σύμμαχοι πῆραν καὶ τὸ νομικὸ δικαίωμα νὰ αἰσθανθοῦν τὸν ἑαυτό τους κάπως ἰσότιμο μὲ τοὺς μεγάλους, (κ' ἡ πλάνη αὐτὴ δὲν ἦταν ἄσχημη), στὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου οἱ μεγάλοι σύμμαχοι θεώρησαν σκόπιμον νὰ γίνουν πιὸ «ρεαλιστικοὶ» καὶ νὰ θεσπίσουν — στὴ διαπραγματεύσει τῶν ὄρων τῆς ἀνακωχῆς καὶ τῆς εἰρήνης — μιὰ χτυπητὴ νομικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνισότητά ἀνάμεσα στὰ «ἠνωμένα ἔθνη». Οὐσιαστικὰ, ἡ «ἄνευ ὄρων παράδοσις» (ἓνα στρατηγικὰ καὶ πολιτικὰ ἄστοχο σύνθημα ποὺ ρίχτηκε, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1943, στὴ διάσκεψιν τῆς Καζαμπλάνκας καὶ ποὺ ἔδωσε στὸν Χίτλερ ψυχολογικὰ ὄπλα γιὰ τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου) δὲν ἴσχυσε μόνο γιὰ τοὺς ἐχθροὺς τῶν μεγάλων συμμάχων, ἀλλὰ ἴσχυσε καὶ γιὰ τοὺς μικροὺς συμμάχους τῶν τελευταίων. «Ἄνευ ὄρων» παραδόθηκαν τόσες χώρες στὰ νύχια τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας, καὶ «ἄνευ ὄρων» παραδόθηκε ἐπίσης ἡ ἐδαφικὴ τύχη συμμάχων, ὅπως ἡ Ἑλλάς, στὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἀπόλυτη κρίσιν τῶν μεγάλων νικητριῶν χωρῶν. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν εἰρήνην, πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὅταν ἔγινε ἡ ἀνακωχὴ μὲ τὴν Ἰταλία (τὸ Σεπτέμ-

βριο του 1943) ή όταν συζητήθηκε η ανακωχή με τη Βουλγαρία (τὸ Σεπτέμβριο του 1944), οἱ μεγάλοι σύμμαχοι ἀγνόησαν τὴν Ἑλλάδα ποὺ εἶχε κρατήσει ἕξ μῆνες μονάχη τῆς τὸ μοναδικὸ στὰ 1941-1942 ἡπειρωτικὸ εὐρωπαϊκὸ μέτωπο κατὰ τῆς Ἰταλίας καὶ ποὺ εἶχε ὑποστεί τὴν κατοχὴ τῶν Βουλγάρων στὴ δυτικὴ Θράκη καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία. Ὅταν ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνηση ἐκοινοποίησε στὴν Ἑλληνικὴ τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴ Βουλγαρία, δὲν ἔδωσε στὴν Ἑλλάδα τὸ δικαίωμα νὰ προτείνει οὔτε κἀν τὴν πιὸ ἀπαλὴ τροποποίησή τους, ἐνῶ μονάχη ἡ Ἑλλάς ἀνάμεσα σ' ὅλους τοὺς συμμάχους, μεγάλους καὶ μικρούς, εἶχε ὑποστεί τὶς συνέπειες τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας (χιλιάδες Ἕλληνες εἶχαν σφαγεῖ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1941 ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους). Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση — κ' ἐκεῖνος ποὺ γράφει τὶς γραμμὲς αὐτὲς ἦταν τότε μέλος τῆς καὶ τόλμησε μαζί μ' ἄλλους συναδέλφους του νὰ προτείνει ὀρισμένους τροποποιήσεις — ὑποχρεώθηκε ἀπὸ τὸ Λονδίνο καὶ τὴν Οὐάσινγκτον νὰ ἀποδεχθεῖ τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς, ὅπως ἀκριβῶς, μετὰ σοβαρὴ παραμέληση τῶν ἑλληνικῶν δικαίων, εἶχαν διατυπωθεῖ. Ἡ εἰρωνεῖα τῆς ἱστορίας ἔφερε τὰ πράγματα ἔτσι, ὥστε νὰ βρεθοῦν κι' αὐτὲς οἱ μεγάλες δυτικὲς δημοκρατίες μπροστὰ στὸν πιὸ πρωτότυπο κυνικὸ ἐκβιασμὸ τῆς Μόσχας, κ' ἔτσι οἱ ὅροι τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴ Βουλγαρία ξέφυγαν κι' ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βρετανῶν καὶ Ἀμερικανῶν. Τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ μετὰ τὴ σύμπτυξη τῶν Γερμανῶν ἡ Βουλγαρία ἦταν ἔτοιμη νὰ πέσει στὰ χέρια τῶν δυτικῶν συμμάχων, κηρύσσει συμβολικὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς ἡ Σοβιετικῆ Ἐνωση (ποὺ ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη εἶχε ἀποφύγει νὰ θεωρήσει τὴ «φασιστικὴ» Βουλγαρία ἀντίπαλό της) μετὰ τὸ σκοπὸ ν' ἀποκλείσει τὴν πρωτοβουλία τῶν μεγάλων δυτικῶν συμμάχων στὸ βουλγαρικὸ πρόβλημα. Δὲν ὑπάρχει στὴν ἱστορία ἄλλη παρόμοια περίπτωσις ποὺ νὰ κηρύχθηκε ἕνας πόλεμος μετὰ τὴ μοναδικὴ πρόθεσις νὰ προστατευθεῖ ἀκριβῶς ὁ «ἐχθρός». Ἔτσι, ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ οἱ Ἠνωμέναι Πολιτεῖαι, ποὺ πῆγαν ν' ἀγνοήσουν τὴν Ἑλλάδα στὸ βουλγαρικὸ ζήτημα, ἀγνόηθηκαν μετὰ τὴ σειρά τους κι' αὐτὲς, καὶ τὴν πρωτοβουλία τὴν πῆρε ἡ Μόσχα. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἠθικὲς ἀσυναρτησίαι δείχνουν καθαρὰ μετὰ πόσες ἀντινομίαις ἦταν συνυφασμένος ὁ μεγαλύτερος πόλεμος ποὺ γνώρισε ὡς τώρα ἡ ἱστορία.

Ἄν πάρουμε τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴ γενικώτερη αὐτῆ

πλευρά, θα πρέπει ίσως να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι, μέσα στις φοβερές αντινομίες που κυρίαρχουσαν στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οι μικροί σύμμαχοι ήταν μοιραίο να συνθλιβούν όπωσδήποτε και να υποστούν μεγάλες απογοητεύσεις. Μ' άλλα λόγια, και αν ακόμα η Ουάσινγκτον και το Λονδίνο είχαν ακολουθήσει μια στάση πιο άνοιχτης συνεργασίας με τους μικρούς συμμαχούς, το ήθικό αυτό πείραμα θα ήταν ίσως μάταιο (πράγμα που δε σημαίνει βέβαια διόλου ότι δε θάξιζε να δοκιμασθεί). Και θάταν ίσως μάταιο, γιατί ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος δεν έληξε ουσιαστικά με τη νίκη των δημοκρατιών, αφού ανάμεσα στις μεγάλες νικήτριες χώρες ήταν η Σοβιετική Ένωση, ένα κράτος πιο «όλοκληρωτικό» κι' από το χιτλερικό που και πριν από τη λήξη του πολέμου έρχισε να στήνει φραγμούς και παγίδες στη δημοκρατική θέληση των Ήνωμένων Πολιτειών και της Μεγάλης Βρετανίας. Έτσι, η θέση των μικρών χωρών — και αν ακόμα τους είχε αναγνωρισθεί ήθικά και νομικά μια κάποια ίσοτιμία με τις μεγάλες χώρες — θάταν όπωσδήποτε μια θέση παθητική, αφού κι' αυτές ακόμα οι μεγάλες δημοκρατίες βρέθηκαν μπροστά στον έκβιασμό ενός άλλου (« συμμάχου ») ολοκληρωτισμού που ματαίωσε κάθε προσπάθεια για να θεμελιωθεί στον κόσμο η δικαιοσύνη, η ελευθερία και η ειρήνη. Τη ματαίωση αυτή σ' όλα τα δραματικά της στάδια την περιγράφει ο Γάλλος στρατηγός Πιερ Μπιγιότ στο βιβλίο του « Η ώρα της έκλογης » που βγήκε στα 1950 και που περιέχει, πλάι στην πιο θετική κριτική του παρελθόντος, την πιο φωτεινή και, φυσικά, « σκοτεινή » προοπτική του μέλλοντος. Στην Τεχεράνη και στη Γυάλτα χάθηκε πολιτικά ο πόλεμος. Ο Ρούζβελτ και ο Τσώρτσιλ (ο πρώτος μάλιστα χωρίς, μέσα στη μέθη της πολιτικής του « κατευνασμού », να το καταλάβει) αναγκάστηκαν να συνεργήσουν στην πιο φοβερή καταπάτηση των ωραίων και μεγάλων αρχών, που στις 14 Αυγούστου του 1941 είχαν οι ίδιοι διακηρύξει με τη χάρτα του Άτλαντικού. Στη Γυάλτα θεσπίστηκε η πιο τραγική διχοτόμηση του κόσμου και ειδικώτερα της Ευρώπης. Στη συνδιάσκεψη του Άγιου Φραγκίσκου παίχτηκε μονάχα μια κωμωδία. Αφού είχε θεσπισθεί πια ο « πραγματικός » διχασμός, συζητήθηκε και εξαγγέλθηκε πανηγυρικά η « νομική » ένότητα του κόσμου. Μόνον Ευρωπαίοι σαν τον στρατηγό Μπιγιότ ή ειδικώτερα οι Έλληνες που είχαν περάσει από τη μεγάλη

καὶ διδακτικὴ δοκιμασία τοῦ Δεκεμβρίου 1944, εἶχαν ἀπὸ τότε ἀπόλυτη τὴ συνείδηση τῆς κωμωδίας ποὺ παιζόταν ἢ μάλλον τῆς νέας τραγωδίας ποὺ ἄρχιζε. Ἀλλὰ μήπως καὶ τὴ « νομικὴ » ἐνότητα τοῦ κόσμου τὴ θεάπισε ὁ χάρτης τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν ποὺ δημοσιεύθηκε στὶς 26 Ἰουνίου τοῦ 1945 ; Ὁ χάρτης δὲν ἔχει στὸ βάθος παρὰ μόνο μιὰν οὐσιαστικὴ διάταξη, ἐκείνη ποὺ θεσπίζει τὸ βέτο τῶν Μεγάλων — δηλαδὴ τῆς Ρωσίας — στὸ « συμβούλιο ἀσφαλείας ». Τὸ βέτο ἐματαίωσε καὶ νομικὰ τὴ δημοκρατία στὴ διεθνή ζωὴ, ἀφανίζοντας τὴ σημασία τῆς πλειοψηφίας, ἀφανίζοντας καὶ τὴ δυνατότητα τῶν μεγάλων δυτικῶν δημοκρατιῶν νὰ ὀργανώσουν τὸν κόσμον ἐπάνω σὲ πραγματικὲς βάσεις εἰρήνης. Ἄδοξη ἢ ἀρχή, ἄδοξο καὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου. Ἐνδοξα ἦταν μόνο τὰ ἐνδιάμεσα στάδια.